

XVIII. YÜZYILDA LEHİSTAN UYGARLIĞINDA GÖRÜLEN TÜRK ETKİLERİ

JAN REYCHMAN

Eski çağlarda, Türkiye ile Tatarların elindeki bölgelerle komşuluk eden ülkelere, bu arada da Lehistan'a, Türk uygarlığının büyük etkileri olmuştur. En eski çağlarda, Türk uygarlığının etkileri daha çok silâh, koşum, elbise alanında kaldı¹. Ama XVIII. yüzyılda Türk medeniyetinden gelmiş başka unsurlar da Lehistan uygarlığını etkilemeğe başladı. İşin tuhafı, bu etkilerin hepsi doğrudan doğruya Doğu'dan gelmiyordu: kimisi Batı'dan geliyordu. Rokoko devrinde, Şark modaları, "turquerie" ler Batı'da çok büyük rağbet görüyordu. Bununla beraber, bu yeni "orientalizm" dalgası mevcut etkileri kuvvetlendirdi, geliştirdi, yerleştirdi. Lehistan medeniyetini olumlu bir şekilde etkileyen, bereketli bir ilham kaynağı şeklini aldı.

Lehistan'da, Türk modalarına duyulan ilgiyi besliyen üç başlıca akım olmuştur: Polonya'ya daha eskiden girmiş, yerleşmiş unsurlar; Batı yolu ile ülkeye gelen etkiler; Doğu ile dolaysız temaslar, değinmeler. Bu dolaysız temasları besliyen, güçlendiren debdebeli, alayışlı hediyelerle gözleri kamaştıran Osmanlı elçilikleri idi².

Bir yandan da, Batı yolu ile Polonya'ya gelip Lehçe'ye çevrilen, kültürlü asilzadelerin kütüphanelerinde yer alan yazı ve kitaplar Türkiye hakkında bilgi veriyordu³. Polonyalı seyyahlar da aynı ödevi yapmağa başlamıştı. Bunlar Türkiye'ye gidip, araştırmalarda bulunuyor, yeni ve kıymetli bilgiler toplayıp dönüyorlardı. Bu seyyahların arasında Jan Potocki "Türkiye'de seyahat"; Jozef Mikosza "Türkiye'nin tarifi"; ve Türkiye hakkında, imzasız bir eser yazan Gayetan Chrzanowski'yi sayabiliriz⁴.

¹ T. Mankowski, *Orient w polskiej kulturze artystycznej*, Wrocław 1959.

² J. Reychman, *Orient w kulturze polskiego Oswiecenia*, Wrocław 1964.

³ Reychman, 1. c.

⁴ J. Reychman, *Zycie polskie w Stambule w XVIII wieku*, Warszawa 1959; V. Barthold, *La découverte de l'Asie*, Paris 1947; N. Iorga, *Les voyageurs orientaux en France*, "Revue historique du Sud-Est Européen", 1927, c. I-III.

Türk tesirlerinin geniş ölçüde yayılmasına yol açan önemli bir etken daha olmuştur: bu da, Türkiye ile Lehistan arasındaki ticaret ve alış-veriş yolu idi. Bu ticaret, dolaylı, dolaysız; karadan, yani Bal-kanlar yolu üzerinden; ve XVIII. yüzyılın ikinci yarısında da, Karadeniz limanlarının ticarete açılmasıyla, denizden ve karadan yapılmaktaydı⁵. Ticarete başlıca konu teşkil eden mallar, kumaş, şallar, arap atları, meyva, tatlı ve şekerleme, kokular, merhemler, oymalı ve kakmalı eşyalardı⁶. Büyük bir hayranlık uyandıran bu mal-lar çok beğeniliyor, Batı menşeli eşyadan çok daha güzel, çok daha zarif görünüyordu. Doğu'dan gelme bu eşyaların memlekete yayıl-masıyla, Avrupa'da yeni moda olan koleksiyon merakı Lehistan'da da başladı. O zamana kadar silâh ve koşum takımları toplamakla yetinen kültürlü asilzadeler, başka alanlarda yeni yeni koleksiyonlar meydana getirdiler. Türkiye'den ithal edilen⁷ porselen ve lake eşyanın yanında, arkeolojik değeri olan başka eşyalar, örneğin Türk mezar taşları, Türk paraları, Türk minyatürleri, muskaları ve özellikle el yazmaları, kitapları bu koleksiyonlarda yer almağa başladı. En nadir kitaplar el yazmaları kütüphanelerde toplanıyordu. Lehistan'daki koleksiyonlar arasında en önemlileri, Prens Casimir Czartoryski'nin topladığı ko-leksiyonlardı. Prens, Sieniawa ve Pulawy saraylarında iki kütüphane meydana getirdi. Yakın uzak akrabalarında da aynı merak baş gös-terdi; Uladowka'da, Ukranya'da ve Varşova yakınında Wilanow'da, kont Jan Potocki'nin; Varşova'da, Stanislas Zamoyski'nin; ve yine Ukrayna'da, Podhorce'de ve Sawran'da, Waclaw Rzewuski'nin topladığı koleksiyonlar meşhurdu. Bütün bunlar, bir bakıma, toplanan eşyaların gerçek değerini pek te bilemeyen amatörlerin vücade getir-dikleri koleksiyonlardı. Fakat bunların yanında, burjualar, özellikle din adamları ve bilginler arasında, kıymetli kitap ve el yazmaları toplamağa başlayanlar da vardı. Bir yandan da memlekette, "Şark ziyafetleri", maskeli balolar tertipleniyor, bu balolara gelenler "Türk" kılığına giriyorlardı. Şark tipinde baleler, operalar, pantominalar

⁵ L. Pingaud, *Le commerce du Levant sous Louis XVI*, "Revue des ques-tions historiques" 1887; T. Holban, *Contributie la istoria comerțului rominesc in sec. XVIII*, "Economia Romina", 1942, c. IV-V.

⁶ P. Masson, *Histoire du commerce dans le Levant au XVIIIe siècle*, Paris 1911.

⁷ V. Elisséeff, *Cinquante siècles d'échanges artistiques entre l'Orient et l'Occi-dent*, "Chronique de l'UNESCO" 1958, IV, 12.

modası gündün güne yayılıyordu⁸. Lehistan ordusunda bile, Türk üniformaları giymiş Yeniçeri alayları teşkil ediliyor, Türk kılığında bir mehter takımı ve Osmanlı sipahileri örnek tutan “uhlan-oğlan” alayları kuruluyordu⁹.

Asilzadeler, saraylarındaki uşaklara — özellikle kahve, çubuk ve nargile getirenlere ve seyislere — Türk elbiseleri giydireyorlardı. Şark eğlenceleri Şark oyunları, kokuları, şekerlemeleri, şerbetleir de çok moda olmuştu.

Ufak boyda eşyaya gelince, Doğu'nun en büyük etkisi, porselen eşya alanında olmuştur. Şark çini ve porselenleri evvelâ Çin'den, Japonya'dan ithal edildi. Sonra da, o devirde hanedanı Lehistan hanedanıyla yakın akraba olan Saksonya'da, porselen yapılmaya başlandı. Ve oradan Lehistan'a ithal edildi. XVIII. yüzyılın ikinci yarısında, Şark desenleriyle süslenmiş porselen ve çiniler Polonya'ya yayılmaya başlamıştı. 1777'de Lehistan Kralının, I. Abdülhamid'e gönderdiği, “Belvedere takımı” adıyla bilinen takım, bu porselenlerin en meşhurdur. Evlerin, sarayların içinde Uzak-Doğu modası hâkim olmağa başladığı halde, mimarîde ön plânda olan Türk üslûbuydu. İslâm unsurlarının bazan de Çin unsurlarıyla karıştığı, sözde-minareler, sözde-camiler yapılıyordu. Bütün bu modalar, Lehistan'a Batı-Avrupa yolu ile gelmişti. XVIII. yüzyılda Avrupa krallarının, asilzadelerinin parklarında, “kiosque”lar, minareler olağan şeylerdi. Ama bu Batı'dan gelmiş etkilerin yanında, aynı devirde Lehistan'da görülen Türk etkileri, modaları, iki ülke arasındaki siyasî yakınlaşmanın bir sonucu olmuştur; daha evvelki devirlerde, Lehistan'da çok sevilen ve benimsenen Türk sanatının ilk etkilerinin devamından başka bir şey değildi. Daha yukarıda da söylediğimiz gibi, Barok devrindeki Türk sanat etkileri, silâhlarda, zırhlarda, at koşumlarında, asillerin ve Magnat'ların giydiği elbiselerde, süsleme sanatlarında kullanılan kumaşlarda kendini gösteriyordu. Ama XVIII. yüzyılda, bu etkiler artık süsleme sanatlarından başka alanlarda da belirmiş, mimarîde, resimde önemli bir yer tutmağa başlamıştır.

Mimarî alanında, Türk etkilerinin başka Doğu unsurlarıyla karışmış bir halde Avrupa'ya geçtiğini biliyoruz. Örneğin, o devirde,

⁸ J. Guiffrey, La mascarade du sultan à la Mecque, Institut, séance du 25 octobre 1901.

⁹ H. G. Farmer, Oriental influences on occidental military music, “Islamic Culture” 1941, c. XV, s. 235-242.

Kralların, asilzadelerin malikânelerinde, saraylarının etrafındaki parklarda yapılan binalarda üslup karışıktır, içinde Türk, İran, Çin unsurları bulunmaktadır. Lehistanda örneğin, Wilanow parkında, Çin üslubunda yapılmış köşklerin üstünde bir de Türk hilâli görünmektedir. Bununla beraber, çeşitli üslupların bu kadar karıştırılmasına şaşmamalıyız, o devirdeki mimarların acayıplıktan hoşlandıklarını sanmamalıyız. Bundan kırk yıl kadar önce, Avusturyalı sanat tarihçisi Heinrich Glück'ün belirttiği gibi¹⁰, Çin sanatı Avrupa'ya Türkler vasıtasıyla geliyordu. Türkler de bu sanata bazı kendi özel sanat unsurlarını katıyorlardı. Avrupa sanatına Rokoko devrinde girmiş olan Çin sanatı özellikleri Lâle Devrinin Türk mimarisini de etkilemiştir. İstanbul'da, III. Ahmet Çeşmesi bu etkilerin güzel bir örneğidir. II. Frederik'in, Postdam yakınındaki Sans-Souci Sarayında gördüğümüz Çay Köşkünün üslubu, Avrupa'da sadece Çinli sanılan birçok mimarî ve süsleme sanatları unsurlarının, Türk sanatının etkisiyle ne kadar değişik bir karakter aldığını belirten bir örnektir.

Lehistan'a gelince, bu ülkede birçok cami in bulunması Türk mimarî unsurlarının benimsenmesini kolaylaştırıyordu. Bu camilerin en meşhurları Ukranya'da, Kamenîça, Sawran, Kowalowka ve Miedzboz'dakilerdi. Lehistan'a yerleşmiş Tatarların da camileri vardı. Bunlardan Bohoniki ve Kruzyniany camileri bugün Polonya topraklarında bulunmaktadır. Silezya'da, Olesno şehri yakınlarında, 1763 yılında yapılmış bir türbe, aynı yıl içinde Prusya sarayına gönderilen Osmanlı heyeti üyelerinden bir Türkün türbesiydi.

Böylelikle, ufak camiler, Şark ve Çin köşkleri modası Batı-Avrupa'dan Lehistan'a geçince, Doğu mimarisinin bazı unsurları bu ülkede daha da evvel bilindiği ve gelenek haline geldiği için, bu moda da pek çabuk benimsendi ve yayıldı.

Son Lehistan kralı Stanislas-Auguste'ün kardeşi, Prens Casimir Poniatowski, Varşova yakınlarında bulunan Soletz'deki malikânesinde birkaç "Türk Köşkü" yaptırtmıştı. 1776 yılında, Prens'in mimarı Bogumil Zug, içinde merdiveni olan çok yüksek bir minare yaptı. XVIII. yüzyılın tanınmış seyyah ve yazarlarından Ligne prensi Şarl, bu minareyi çok beğendiğini söyler. Prens'in anlattığına göre, bu minarede ibadete çağırın çanlar da bulunuyordu. Ama bu minare

¹⁰ H. Glück, Osmanische Einflüsse auf Kunst Europas, "Historische Blätter" 1921.

her halde sadece süs diye yapılmıştı, din işleri için kullanıldığı şüphelidir. Mimar Zug, minarenin yanbaşıda Türk üslûbunda bir "imma evi" de yapmıştı. Bu ev kısa bir süre sonra yıktırıldı, ama plânları bugün elimizdedir. Minareye gelince, 1939'da Alman bombalarıyla yıkıldı. Fotoğrafları kalmıştır.

Kral Stanislas-Auguste de, Varşova'da, Lazienki sarayı bahçesinde Türk köşkleri yaptırtmıştır. Bunları yapan mimarı, Jean-Baptiste Kamsetzer'i daha evvel İstanbul'a göndermişti. Kamsetzer, Aya Sofya caminin, hamamların ve benzeri birçok binaların krokilerini, plânlarını çizdi. Lehistan'a döndükten sonra da, Kral için "Türk evi" adıyla bilinen bir köşk yaptı. Bu köşk XIX. yüzyılın ortalarında yıktırıldı. Halen mevcut olan plânlarından anlaşıldığına göre, bu bina kubbeli idi, duvarların üst kısmında "Türk süsleri" ve kapının üstünde bir hilâl bulunuyordu.

Lehistan'da çalışmış olan Dominico Merlini isimli bir İtalyan mimarı, Türk sanat ve mimarîsinin etkisi altında kalmıştır. Merlini Osmanlı elçisi Numan Bey'in 1777/1778 Varşova'da oturduğu Kırmızı Saray'da ilginç değişiklikler yapıp, bu binaya bir Şark havası vermiştir. Sarayın arkasında yaptığı Türk minaresi, XIX. yüzyılın başından, hattâ ortasından kalmış gravürlerde görünmektedir. Bu sarayın bir kısmı daha sonra yıktırıldı, yerine de Kredi-Fonsye bankasının bulunduğu bina yapıldı. Bu bina ise, 1939'da Alman bombaları ile yıkıldı. Bugün yeniden yapılmaktadır¹¹.

Varşova'nın dışında da Türk üslûbunda yapılmış binalar bulunuyordu. Örneğin, Kolo'nun yakınlarında, Koscielec'de, saray bahçesinde, ufak bir cami görünmektedir: minareli, kubbeli bir köşktür. Kielce bölgesinde, Chmielnik civarında, Grabki Duze sarayının sahibi, XVIII. yüzyılda "Harem" adıyla bilinen binayı yaptırtmıştı. Bu "Harem", rotond şeklinde, Türk sanat ve mimarîsiyle adından başka hiçbir ilgisi olmayan iddialı bir binadır.

Birçok asilzadeler bahçelerinde Türk mimarîsinden ilham alan binalar, köşkler yaptırtmıştır. Siedlce'de, Oginski'lerin malikânesinde bir cami vardı. Ukranya'da, Biala Cerkiew yakınlarında, kont François-Xavier Branicki, Aleksandria malikânesinde bir "Türk evi" inşa ettirdi. Şark sanatları meraklısı ve "Tacü'l-fehr" adı altında bilinen

¹¹ J. Reychman, Quelques influences turques dans l'art du rococo polonais, II Congrès International d'art turc, Venedik, eylül 1963.

Waclaw Rzewuski, Kazawczyn'de buna benzer binalar yaptırdı. Doğuda birçok yolculuk yapan Jan Potocki'nin hizmetinde İbrahim adında bir Türk mimarı bulunuyordu. İbrahim, Potocki'ye Uladowka'da ufak bir şark sarayı yaptı. Ne yazık ki bu binalar çoktan yıkıldığı gibi, plânları, krokileri de bize kadar gelmemiştir. Çin üslûbunda yapılmış birçok binada da bazı Türk elemanları görülüyor. Örneğin, yazımızın başında saydığımız, üstünde bir hilâl bulunan Wilanow Çin köşkü.

Tahtını kaybeden kral Stanislas Leczinski'nin, Türkiye'de geçirdiği uzun sürgün yıllarından sonra, Fransa'da Lunéville'de, bir Türk köşkü ve 1740'da, parktaki bir kanalın başında, "Yonga" adı verilen ikinci bir Türk köşkü yaptırmış olduğunu kaydetmeliyiz¹².

Genellikle süsleyici bir mahiyette olan bu binaların dışında, Lehistan'da, Şark üslûbunda, Türk mimarîsinin özelliklerini taşıyan birçok umumî bina da yapılıyordu. Bunların başında, o devirde modası bütün Avrupa'ya yayılan Türk hamamları geliyordu. Bu hamam tarzı, Lehistan'a her halde Macarlar vasıtasıyla geçmiştir. Kral Stanislas-Auguste'ün Varşova'da büyük bir alaturka hamam yaptırtmak istediği, bu maksatla da mimar Kamsetzer'i İstanbul'a gönderip, Türk hamamlarından krokiler ve kesitler çizdirdiği sanılmaktadır. Stanislas-Auguste, aynı maksatla, İstanbul'dan bu hamamları idare edecek bir kadın da getirtmiştir. Ama Sophie Clavone Glavani adında bu kadın, hamamlarla ilgileneyeceği yerde, Kamenîça kalesinin kumandanı general Witte ile; daha sonra da devrin meşhur zenginlerinden kont Feliks Potocki ile evlendi. "Güzel Fenerli" diye adlandırılan Sophie Clavone, güzelliği ve aşkları ile uzun müddet nam salmıştır¹³. Sophie, Ukranya'da, Tulczyn malikânesinde bir Türk hamamı yaptırtmıştı. Kocası kont Feliks Potocki ise, yine Ukranya'da bulunan Horosza malikânesinde beyaz mermerden bir hamam yaptırdı.

O devirde, bazı şehirlerde, Osmanlı İmparatorluğundaki hamamlara benziyen hamamlar kuruldu. Örneğin, Silezya'daki Landeck banyoları; 1783 yılında, Wroclaw'da, eski Belediye banyolarının onarılmasına karar verildiğinde, Belediye memurlarından Pretorius'ün bir müddet İstanbul'da bulunduğu için, hamamlar hakkında bilgi

¹² J. Fabre, Stanislas Leszczyński et le mouvement philosophique en France au XVIIIe siècle (Utopie et institutions au XVIIIe siècle adlı eseri de, Paris 1963).

¹³ V. Sperco, La comtesse Sophie Potocka, jeune mendiant grecque, devenue la femme la plus riche du Monde. "Journal d'Orient" (İstanbul) 24-25 X 1958.

sahibi olduğu, onun bu bilgisinden faydalanabileceği ileri sürülmüştü¹⁴. Köşk ve binalardan başka, Lehistan'da, Türk motifleri sarayların, konakların iç süslenmesine de girmiştir. O devirde, Lehistan'da bulunmuş olan İngiliz seyyahlarından Coxe'un anlattığına göre, kralın kardeşi, Plock piskoposu ve sonradan Lehistan başkardinalı olan Mişel Poniatowski'nin Jablonna'daki sarayında, "Türk salonu" denilen salon beyzî bir oda idi¹⁵. Odanın orta yerinde bir çeşme ile çiçekler bulunuyordu. Salon çok alçak minderlerle çevrelenmişti. Aynı devirde, başka bir asilzade, Kont Poninski'nin Varşoda'da, Fawory sarayında, çadır şeklinde bir Türk salonu vardı. Potocki kontlarının Lancut sarayında da ufak bir Türk odası bulunuyordu. Bu salonlara bir Türk özelliği verebilmek için, duvarları Türk kilim ve halılarıyla kaplanıyordu. Bugün, bütün bu saray ve konakların uğradığı değişiklikler, bu odaların kaybolmasına sebep olmuştur. Jablonna sarayı ise, 1944'de, Almanlar tarafından yakılmıştır.

Saray ve konaklarda Türk üslup ve süsleme modasının başka bir unsuru da "Türk tabloları" denilen resimlerdi. Bunlar genellikle sözde Türk kılığına girmiş, başlarında türbanlar taşıyan kadın portreleriydi. Bunlardan bir kaç günümüze kadar gelmiştir: örneğin, Prot Potocki'nin karısı kontes Potocka'nın ve kontes Sophie Zamoyska'nın portreleri. Kontes Zamoyska'nın portresi bugün Lancut sarayının eski Türk salonunda bulunmaktadır. Fakat kontesin kılığı dışında, bu portrede hiçbir Doğu etkisi görünmemektedir.

Buna karşılık, Osmanlı padişahlarının veya sadrâzamlarının Avrupa elçilerini kabul merasimini resimlemiş olan sanatkârlarda Türk sanatının bazı etkileri görülmektedir. XVIII. yüzyılın ortalarına doğru Padişahın bir Lehistan elçisini gösteren bir resim, Holandalı ressam Vanmour'la ekolünün belirli etkilerini taşımaktadır¹⁶; Vanmour'la öğrencilerinin eserlerinde bu konulara çok rastlanmaktadır¹⁷. Birçok Polonyalı ressam Türk sanatını incelemek üzere Türkiye'ye gönderilmiştir. "Türk Edebiyatı Tarihi" nde, Toderini XVIII. yüz-

¹⁴ H. Wendt, Schlesien und der Orient, Breslau 1916.

¹⁵ W. Coxe, Travels in to Poland, Russia, Sweden and Denmark, London 1784.

¹⁶ R. van Lutterwelt, De "Turkse" Schilderijen van J. B. Vanmour en zijn schol, Istanbul 1958.

¹⁷ Bk. Lutterwelt'in eserinden tetkike: "Rocznik Orientalistyczny" (Varsovy) c. XVII, nr. 1, 1963.

yı'da Üsküdar'da yaşamış, Meçti adında bir Polonyalı ressamdan bahseder¹⁸. Bu ressam, Rakoczy'nin hizmetinde bulunan Polonyalı ressam Mediczky miydi? Efendisiyle beraber Türkiye'ye gitmiş olması mümkündür¹⁹.

XVIII. yüzyılın ikinci yarısında, Polonya Kralının ressamlarından, daha yukarıda sözü geçen Jan Kamsetzer, Türkiye'de bir "sanat yolculuğu" yaptı. Kamsetzer Almandı, ama yolculuğunun masrafını Lehistan kralı Stanislas-Auguste veriyordu. Kamsetzer'in Türkiye'de yaptığı desenler kralın Desen ve Gravür koleksiyonunda bulunmaktadır. Bunlar daha çok, İstanbul manzaraları, Türk ve Rum tipleri, günlük hayat sahneleriydi. Kamsetzer'in Türkiye'ye yaptığı bu seyahat, Profesör Z. Batowski'nin bir etüdünde incelenmiştir. Bir kısmı bu eserde yayınlanmış olan bu desenler²⁰, çeşitli koleksiyonlarda yer almaktadır. Bugün Varşova Üniversitesi kütüphanesinde bulunan Kral Stanislas-Auguste'ün Desen ve Gravür koleksiyonunda, adı bilinmeyen bir ressamın eserleri de bulunuyor. Bu estampların konusu, Türk tipleri, Türk hayatından sahnelerdir. Bu ressam belki de Polonyalı idi. Desenlerin altında verilen izahatta, Türkçe kelimelerin yazılışı, Türkçe okunuşa uymaktadır. Bu resimlerdeki kişilerden biri, Lehistan elçiliğinin tercümanı, Pichelstein'dir. Üstünde tercüman elbisesi vardır. "XVIII. yüzyılda İstanbul'da hayat" adlı kitabımızda bir kısmını yayınladığımız bu desenlerin, Türk okurlarını ilgilendireceğini sanıyoruz²¹.

Yukarıda sözü geçen Kamsetzer, ressam olduğu kadar, tanınmış bir mimardır. Türkiye'de yaptığı yolculuk boyunca, mimarî ile de çok ilgilendi. Ayasofya camii'nin bir desenini çizdi. Kral Stanislas-Auguste, Kamsetzerden, Varşova'da yapılması düşünülen birkaç binaya örnek olmak üzere, Türk mimarîsini yakından incelemesini istemişti.

XVIII. yüzyılda, bir mimar daha Lehistan'dan Türkiye'ye gitmiştir. Bu mimar, 1776 yılında İstanbul'a gelen papaz Jean-Chrysostome Orłowski'dir. Türkiye'de bulunduğu müddet içinde, İstanbul'daki Venedik elçiliği sarayının restorasyon işlerini yöneten Orłowski ol-

¹⁸ J. B. Toderini, *Letteratura turchesca*, Venezia 1788, 49 s.

¹⁹ J. Reychman, *Zycie polskie w Stambule w XVIII wieku*, Warszawa 1959.

²⁰ Z. Batowski, *Podroże artystyczne J. Chr. Kamsetzera*, Krakovya 1936.

²¹ J. Reychman, *Sur l'activité de quelques artistes polonais en Turquie au XVIIIe siècle*, First International Congress of Turkish Arts, Ankara 1959. Communications presented to the Congress. Ankara 1961.

muştur. “Bu saray sonradan İtalya sefarethanesi oldu”. Orłowski bu sarayın klâsik üslûpta bir projesini yapmıştı. Bu proje bugün Venedik’te Devlet Arşivlerinde bulunmaktadır. Bertele’nin, bugün İtalya Başkonsolosluğu binası olan “Venedik Sarayı” Tarihinde, bu projenin bir röprodüksiyonunu görebiliriz²². Aynı röprodüksiyon yukarıda sözü geçen kitabımızda da yer almıştır²³. Papaz Orłowski’nin yönettiği işler 1780-1781 kışında başlamıştır, ama Orłowski 1785’de kadar İstanbul’da kalmıştır. Hayatı ve sanat faaliyetleri hakkında pek az bilgimiz vardır. Lehistan’a döndükten sonra, bir müddet Türk-Ukranya hududunda, Kamenıça’da oturduğu bilinmektedir. Ama ölüm tarihini bilmiyoruz.

Rokoko devrinde, Lehistan sanatında görülen Türk sanatı unsurları, bu devrin Polonya sanat ve kültüründeki Doğu etkilerinin bir kısmıdır ancak. Şark tesirleri edebiyat alanında da çok büyük olmuştur. *Humayunname*, *Anvar-ı Süheylî* gibi çevirilerin, sonradan bu çevirilerden ilham alan birçok taklidlerin ortaya çıkması, bu etkilerin yayılmasını kolaylaştırmıştır. Bu eserlerin benzerleri, efsanevî macera romanlarının, devrin politik rejimini tenkid eden hicivlerin yazılmasına yol açmıştır²⁴.

O zamana kadar kütüphaneler dışına çıkmayan başka bir bilgi de, Şark dilleri bilgisi, genel ilgiyi uyandıрмаğa başladı. Evvelâ İbranicneyi, sonra da Arabçayı konu alan birçok eser yayınlandı. Diğer Doğu dilleri de ele alındı²⁵. Kont Şarl Reviczky [1737-1793] ile sözde Türkçe mektuplaşan A. C. Czartoryski’nin Doğu dillerine karşı duyduğu büyük ilgi, bu alâkanın güzel bir örneğidir. Reviczky XVIII. yüzyılın tanınmış bir Macar şarkiyatçısı idi. 1772’den 1779’a kadar, Avusturya İmparatoriçesi Marie-Therese’in büyük elçisi olarak Varşova’da bulunmuştur. Lehistan’da kaldığı yıllar boyunca, sözü geçen Prens Adam Casimir Czartoryski ile sıkı arkadaşlık bağları kurmuştur. Prens Czartoryski, Podolya Starostu ve “Işıklar Devri” nin en

²² T. Bertelè, *Il palazzo degli ambasciatori di Venezia a Costantinopoli e le sue antiche memorie*, Bologna 1932.

²³ Reychman, *Zycie polskie w Stambule w XVIII wieku*, Warszawa 1959.

²⁴ P. Martino, *L’Orient dans la littérature française au XVIIe XVIIIe et siècles*, Paris 1906; M. L. Duffrenoy, *L’Orient romanesque en France*, Montréal 1946.

²⁵ L. Teignmouht, *The Life of sir William Jones, Works of S. W. Jones*, I, London 1807.

tanınmış, en kültürlü asilzadelerindendi. Birçok Batı ve Doğu dille-riyle ilgilenen Prens, Macarcayı sistemli bir şekilde inceledi ve Türk gramerine karşı da büyük ilgi gösterdi. Holdermann²⁶ Gramerinin bir nüshasında, sayfa kenarlarına yazdığı notlar Türkçeye karşı beslediği ilginin bir delilidir²⁷. Bu notların bazıları kitabın metni ile ilgili olmadığı halde, Türkçeyi öğrenirken, Holdermann'ın bu kitabını kullanmış olduğu şüphesizdir. Prens'in Türkçe pratiğini ilerletmek için, Pulawy sarayında çalışan Türk seyisleriyle konuştuğunu da tahmin edebiliriz. Prens'in daimî misafirlerinden olan şair Niemcewicz Hâtıralarında şöyle yazmaktadır: "Prens bu dili "Türkçeyi" çok güzel konuşan Tarassof adında bir Çerkesi getirtti".²⁸ Prens'in Türkiye ile bazı münasebetleri de vardı. Ukranya'daki malikâneleri Türk topraklarına pek yakındı. Türk Elçisi Numan Bey'in Varşova'daki elçiliği sırasında "1777-1778", Prens'in Besarabya'da, Hotim sınır-kalesinin pašasına misafirlğe gittiğini biliyoruz. Numan Bey "prensi mindere oturttu, Prens biraz Türkçe bildiği için, bu dilde görüştüler ve bir saatten fazla dostça konuştular"²⁹.

Prens Czartoryski, Macar diplomatı Reviczky'nin Lehistan'da bulunmasından çok faydalanmıştır. Reviczky Farsçayı fevkalâde iyi bildirdi, Hâfız'ın ilk çeviricilerinden biri olarak tanınmıştır³⁰. Türkçeyi de rahatça konuşabiliyordu. Doğunun bu iki hayranı arasında Varşova'da başlayan mektuplaşmada, ikisi de mektuplarında Türkçe kelimeler, Türkçe deyimler kullanmayı seviyordu. Bu kelime ve deyimler, aralarında bir gizli dil, bir nevi şifre ödevini görüyordu. Czartoryski ne de olsa Türkçeye yeni başladığı için, mektuplarında bazı kelimeleri yanlış kullanıyor, yanlış yazıyordu. Reviczky bu yan-

²⁶ J. Reychman, *Connaissance des Langues orientales et leur enseignement en Pologne au XVIIIe siècle*, "Comptes rendus de la Société des Sciences et Lettres de Wroclaw" (Fransızca), 1950 nr. 5.

²⁷ *Grammaire turque*, İstanbul 1777, bk. F. Babinger, *Stambuler Buchwesen im 18. Jahrhundert*, Leipzig 1919.

²⁸ J. Reychman, *Les notes du prince A. K. Czartoryski concernant ses études de langue turque* (Fransızca), "Rocznik Orientalistyczny" XXIII cild, nr. 2, Varşova 1960.

²⁹ J. Niemcewicz, *Pamiętniki*, Varşova 1959.

³⁰ *Dziennik przyjścia i pobytu nadzwyczajnego posła Porty Ottomanskiej* (Numan-bey, Varşova'ya gönderilmiş elçilinin ruznamesi) Varşova 1860.

lışları kibarca düzeltirdi. Bu mektuplaşma böylece bir edebî Türkçe kursu haline gelmişti³¹.

Şarl Reviczky'yi tanımış olması, Prens Czartoryski'ye sadece Türkçeyi daha iyi yazmak fırsatını sağlamadı; Macar şarkiyatçısı, Prens ile meşhur İngiliz şarkiyatçısı William Jones "1746-1794" arasındaki mektuplaşmaya sebep olmuştur. Uzun yıllar süren bu mektuplaşma, Prens Czartoryski'de Fars edebiyatına karşı da büyük bir ilgi uyandırmıştır³². Jones'un Kalküta'da bastırıldığı ve bir nüshasını Prense hediye ettiği Hatifi'nin "Leylâ ile Mecnun" unda Czartoryski'nin kendi eliyle ama biraz yanlış yazdığı Türkçe bir not vardır³³. Prens Czartoryski'nin - Rutenya Voyvodası olan babasında ve oğlu Adam-Georges'da da olduğu gibi - Şark ve Şarkiyata karşı duyduğu ilgi, koleksiyonculuk şeklini de almıştır. Bu üç Czartoryski'nin, önce Pulawy'da, sonra da Sieniawa ve Krakov'daki saraylarında topladıkları koleksiyonlarda, büyük sayıda sanat eşyası, Şark el yazmaları ve kitapları bulunuyordu³⁴.

XVIII. yüzyılda Lehistan uygarlığındaki Türk etki ve unsurları, iki ülke arasındaki kültür münasebetleri çok değerli bir destek olmaktan başka, o asrın bütün Lehistan medeniyetinde büyük etkiler yaratmış, önemli bir faktör olmuştur³⁵⁻³⁷.

³¹ A. Arberry, *Oriental Pearls at Random Strung*, "Bulletin of the School of Oriental and African Studies" XI, 1946.

³² J. Reychman, *Une correspondance "turque" entre Charles Reviczky et Adam Casimir Czartoryski (Fransızca)* "Acta Orientalia Hungarica", c. XIII, 1961, nr. 1-2.

³³ Teignmouth, aynı eser.

³⁴ J. Reychman, *Orient w kulturze polskiego Oswiecenia*, Wrocław 1964.

³⁵ A. Nimet Kurat, *Avrupa arşivleri ve kütüphanelerinde tarihimizi ilgilendiren bazı vesikalar ve kaynaklar*, III. Türk Tarih Kongresi, Ankara 1948, s. 662-665.

³⁶ R. Schwob, *La renaissance orientale*, Paris 1946.

³⁷ J. Reychman, aynı eser.

